

עמ' מז-מט: בכל שנה ושנה תקדים לקנות פרות שברא הקב"ה בעולמו, כדי שתברך ותשבח בוראך על כל מין ומין, והכי איתא בירושלמי: עתיד אדם ליתן דין וחשבון על מה שעניו רואות ולא אכל ממנו... ושם, הערה יז: מוכח מדברי רבינו, שהטעם שעתיד אדם ליתן הדין על מה שראה... ולא כטעם ב' שהביאו המפרשים על הירושלמי דנתבע ע"ז שמסגף הנפש.

פרשנותו של המחבר, תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג,⁵⁰ זהה לפרשנותו של ר' שמשון ב"ר צדוק, עוזרו ותלמידו הידוע של מהר"ם מרוטנבורג.⁵¹ ואת הפרשנות האחרת הביאו בעיקר חכמים פרובנסאליים וספרדיים: הראב"ד,⁵² ר' ברכיה בן נטרונאי הנקדן,⁵³ ר' אברהם ב"ר נתן הירחי בעל המנהיג,⁵⁴ ר' דוד ב"ר עמרם העדני,⁵⁵ ר' יהושע אבן שועיב תלמיד הרשב"א,⁵⁶ ר' יעקב סקילי

[החידושים 1:334-357]

50 ראה: פריימן, הרא"ש, עמ' נד, הערה 95.

51 ראה: ספר תשב"ץ לר' שמשון בר צדוק, קרימונה שט"ז, סימן שכ, דף כה ע"א: "ירושלמי דפרק עשרה יוחסים: ישמעו ענינים וישמחו, א"ר בון בשם רב עתיד אדם ליתן דין וחשבון על שחזתה עינו מיני מגדים ולא אכל. ור' אלעזר חש לההיא שמעתתא הוה מצמצם פריטי למיכל בהון מכל מילי חדש בשתא. והטעם כדי להרבות בברכות". בספר תשב"ץ קטן עפ"י נוסחת מהר"ם מינץ ובית-יוסף, מהדורת שמ"מ שניאורסון, ירושלים תשס"ה, חסר סימן זה, ראה שם, עמ' שנא. והוא חסר גם בכתב-יד קדום ומדויק של התשב"ץ, כתב-יד אוקספורד 1102 (ראה עליו: ש' עמנואל, "תשובות מהר"ם מרוטנבורג שאינן של מהר"ם", שנתון המשפט העברי, כא (תשנ"ח-תש"ס), עמ' 186, הערה 162). אבל הוא מצוי גם בכתב-יד קדומים של התשב"ץ, ראה לדוגמא: כתב-יד האוניברסיטה בקיימברידג', Add. 667,1, דף 209ב: "ירושל' א"ר בון בשם רב עתיד אדם ליתן דין על שחזתה עינו ולא אכל ר' אלעזר חשא להא להדא שמועתא והוה מצמית פריטי למיכל בהון מכל מילי חד בשתא והטעם כדי להרבות בברכות". וראה: ז"ר רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, ירושלים ת"ש, עמ' 462: "...ע' תשב"ץ לתלמיד מהר"ם סימן ש"כ שהעתיק בשם ירושלמי... וכפי הנראה סמך לו התלמיד על זכרוננו וכעין זה כתבתי בסוף פאה (עמ' 33) ע"ש". נוסח דומה הובא בילקוט שמעוני לר' שמעון הדרשן, שלוניקי רפ"א-רפ"ז, תהלים, רמז תרפח: "ירושלמי דפרק י' יוחסין, יאכלו ענינים וישבעו אמר ר' חזקיה עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל. ר' אלעזר חש לה לההיא שמועתא ומצמית ליה פריטין ואכיל בהון מכל מילא חדא בשתא". וייתכן כי מדובר בנוסחו של "ספר ירושלמי" האשכנזי הידוע, ראה עליו בספרות המובאת לעיל, הערה 43. אולם, מבדיקתו של י' זוסמן עולה, כי "ספר ירושלמי" הכיל בעיקר רק את מסכת ברכות ומסכתות סדר מועד, ראה: לעיל, שם. ופירוש זה הוזכר גם בידי רשב"ץ דוראן, ראה להלן, הערה 61.

52 ראה: בעלי הנפש לראב"ד, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשנ"ג, עמ' כג-קכד: "...ולא יתענה כדי לצער את עצמו, כמו שאמרו במקום אחר על המצער עצמו מן היין שנקרא חוטא וכ"ש המצער עצמו מכל דבר. ועוד אמרו בירושלמי עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראו עינו ולא אכל ממנו, ר"א היה מצמת פריטין בכיסיה וזבין בהו מכל מין חדא זימנא בשתא".

53 ראה: ספר החיבור וספר המצרף לר' ברכיה בן נטרונאי הנקדן, מהדורת ח"ה גאללאנץ, לונדון תרס"ב, עמ' 127-128: "...כך פי' ר' אברהם בר' דוד... המצער עצמו מן היין נקרא חוטא... ועוד גרס בירושלמי עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראו עינו ולא אכל ממנו, ר' אלעזר הוה מייתי פריטין וזבין בהון מכל מין". (תודתי לפרופ' י' זוסמן על הפנייה זו).

54 ראה: פירוש מסכת כלה לרבנו אברהם ב"ר נתן הירחי, מהדורת ב' טולידאנו, טבריה תרס"ו, עמ' מה: "ועוד כתב רבינו ע"ה (=הראב"ד)...ולא יתענה לצער נפשו... עוד אמרו עתיד אדם לתת דין וחשבון על כל מה שראו עינו ולא אכל ממנו, ר' אלעזר הוה מצמת פריטי בכיסיה וזבין בהו מכל מין ומין זמנא חדא בשתא". (תודתי לפרופ' י' זוסמן על הפנייה זו).

55 ראה: מדרש הגדול, במדבר, מהדורת צ"מ רבינוביץ, ירושלים תשכ"ז, עמ' פג: "תניא ר' אליעזר הקפר בירבי

תלמיד הרשב"א,⁵⁷ ר' יוסף בר' יוסף ו' נחמיאש,⁵⁸ ר' מאיר אלדבי נכדו של הרא"ש,⁵⁹ ר' יהודה בנו של מהר"ם חלאווה,⁶⁰ ר' שמעון בר צמח דוראן⁶¹ ור' בן-ציון דנויט תלמידו של מהרי"ק.⁶²

עמ' מט: ... ר' אליעזר חשש לההיא שמעתא (ומצמית) ומצמיח להווא פריטין ואכל בהון מכל מין ומין חדא בשתא.

מדוע הועדף הנוסח המשובש "ומצמיח"? הנוסח "ומצמית" הינו בהחלט הנוסח המקורי,

אומר מה תלמוד לומר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, באיזו נפש חטא זה, על שציער עצמו מן היין. והרי דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ר' חזקיה כהן בשם רב עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כמה שראת עינו ולא אכל. ר' אלעזר חשש להדא שמינא ומצמית ליה פריטין ואכיל בהו חדא מכל מילא בשתא.

56 ראה: דרשות ר"י אבן שועיב, מהדורת ד' מצגר, ירושלים תשנ"ב, ב, עמ' שלט: "כי בהיות האדם בריא וחזק יכול לעבוד השם, ואם הוא חלש ותש כח אינו יכול לעבדו... ונקר' הנזיר חוטא. ואמרו בירוש' לא דייך מה שאסרה תורה... ואמרו ד"ל עתיד אדם ליתן דין על מה שראו עיניו ולא נהנה ממנו"; שם, עמ' תעד: "ולכן האדם שהוא אדם על האמת משתמש בו בדברים מהם צורך העולם ההכרחיים, כמו שאמרו ד"ל בכל דרכיך דעהו, ואפילו לדבר עבירה, פירוש באכילה ומשגל שהם ענין גרימת עביר' יתכוון בהם לשם שמים. ויש מפרשים אפי' עבירה ממש אם כוונתו לשם שמים, כמו שאמרו גדולה עבירה לשמה וכו', וכענין יעל. ואמ' חז"ל אדם עתיד דין ליתן על מה שראו עיניו ולא אכל ממנו, ר' יוסי צמית ליה פריטי ואכיל מכל מין, חדא זמנא כדי שלא לדחות יצרו...".

57 ראה: ילקוט תלמוד תורה, בראשית ב, ז, בתוך: א' הורביץ, על המקורות שבילקוט תלמוד תורה לרבינו יעקב הסקילי על יסוד בירור פרקים באגדה ובהלכה, עבודת דוקטור, ניו-יורק 1965, ב, עמ' 60: "...תניא א"ר יוסי, אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית... אמר ר' חזקיה בשם רב, עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל, ר' אלעזר חשש לה להדה שמעתא ומצמית ליה פריטין ואכיל בהון מכל מילי חד זמן בשתא. ירושלמי דקדושין עשרה יוחסין".

58 ראה: פירוש על ספר משלי לרבי יוסף ברבי יוסף ו' נחמיאש, מהדורת ש"א פאזנאנסקי, ברלין תרע"ב, עמ' 59: "...ואומ' בתלמוד ירושלמי לא דייך מה שאסרה תורה... וכן אז"ל עתיד האדם ליתן את הדין על מה שראו עיניו ואינו אוכל ממנו...". (תודתי לפרופ' י' זוסמן על הפנייה זו).

59 ראה: שבילי אמונה לר' מאיר אבן אלדבי, הנתיב השלישי, השביל השני, ירושלים תש"ן, עמ' קכב: "...אך תהא ימין מקרבת שיאכל לרעבוננו וישתה לצמא ויראה את נפשו טוב בעמלו ולא יצער את עצמו כאמרם ד"ל בירוש' עתיד אדם ליתן דין וחשבון על מה שראו עיניו ולא אכל ממנו. ר' אליעזר חש להדא מימרא והוה מצמית ליה פריטין וחבין בהון מכל מין ומין חדא זמנא בשתא".

60 ראה: אמרי שפר לר' יהודה בן מהר"ם חלאווה, מהדורת חב"צ הרשלר, ירושלים תשנ"ג, עמ' שלט: "הנה ראינו שהכתובים מסכימים שימשיך אדם אחר מזגיו המסכימים על החיים הגופניים... ואמרו בירושלמי א"ר בון עתיד אדם ליתן חשבון על שחזתה עינו ולא אכל, ר' אלעזר חש להדא שמעתא והוה מצמית (בכתבי-היד: "מצמית". ראה להלן, הערה 69) למיכל מכל מילי חדא בשתא. וכמו שאמרו ד"ל בנזיר... מפני שציער עצמו מן היין...".

61 ראה: פירוש על מסכת אבות: הוא החלק הרביעי מספר מגן אבות לרבינו שמעון בר צמח דוראן, מהדורת א"ר זייני, ירושלים תש"ס, עמ' 213: "ואמרו בירושלמי, רבי אלעזר הוה מצמית (שם, הערה עא: בכ"פ: "מצמיד") פריטי כולה שתא כדי לאכול מכל מין ומין, ויש מפרשים, שהיה עושה כן כדי לברך על ההנאה ולהזכיר שם שמים, וטוב הוא זה גם כן. אבל האמת הוא שהיה עושה כן שלא לצער הגוף מתאוות העולם...".

62 ראה: י' (ג') וולף, "פילוסופיה באשכנז בשלהי ימי-הביניים: עדות חדשה", דעת, 42 (תשנ"ט), עמ' 79: "ובפירוש אמרו בירושלמי... לא דייך מה שאסרה לך התורה... ובירושלמי בסוף קידושין אמרו א"ר חזקיה כהן בשם רב אסור לדור בעיר שאין בה רופא... ר' חזקיה בשם רב עתיד אדם ליתן דין על כל מה שראתה עינו ולא אכל. ר' לעזר חשש להדא שמעתא ומצמית ליה פריטי ואכול בהון מכל מינא ומינא חדא זמנא בשתא".

ראה את המובאות בראשונים.⁶³ וכן בירושלמי כתב-יד לידן המעולה⁶⁴ שנכתב בשנת 1289, בידי הסופר האיטלקי הידוע, ר' יחיאל ב"ר יקותיאל ממשפחת הענוים,⁶⁵ הנוסח הינו: "ומצמית".⁶⁶ וכך הגנסח בכל הדפוסים⁶⁷ עד דפוס זיטומיר תר"כ-תרכ"ז. ופירושו של המשפט: "ומצמית ליה פריטין", הוא: וצובר לו פרוטות.⁶⁸ בדפוס זיטומיר, מופיע לראשונה הנוסח המשובש: "ומצמית", כנראה, בעטייה של טעות-דפוס רגילה, ובעקבותיו שובשו הדפוסים פיטריקוב ווילנה. ברור, כי בתוך ההקשר אין כל משמעות לנוסח "ומצמית", האם אפשר להצמיח פרוטות? העובדה כי מדפיסי ומגיהי דפוס פיטריקוב ווילנה, השאירו את הנוסח כמות שהוא, תמוהה ביותר.⁶⁹

עמ' נב: ... כגון שלא תחגור חרב אם לא לצרך גדול.

ראה: אפשטיין, מחקרים, עמ' 306. וראה עוד: א' ברלינר, חיי היהודים באשכנז בימי-הביניים, ורשה תר"ס, עמ' 17-18. וכן, הספרות הרשומה בידי: י"א דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי-הביניים: דרכיהם וכתביהם בהלכה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 385, מספרים 811-813.

עמ' נה: ... ואל תישן על הספר, חדא שאתה (עושה) [עושהו] כר (וכסות) [וכסת] ומצות לא ליהנות נתנו, ועוד שתוריד רירך עליו ואין לך בזיון יותר מזה, ועליהם נאמר: כי

לעיל, הערות 51-62. וראה גם: הסמ"ק מצורף, מהדורת י"י הר שושנים-רוזנברג, ירושלים תשמ"א, א, עמ' שטו, ליקוטים, הערה 124: "ר' זוודא (!) כהן בשם רב צריך אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עיניו ולא אכל הימנו ר' אלעזר חשש להא שמעתא ומצמית ליה פריטי ואכיל בהון מכל מילא חדא בשעתה. עכ"ל ירושלמי סוף פ"ק (!) דקידושין". באהבת ציון וירושלים השלם: מאמרי הירושלמי בספרי הראשונים ז"ל מסכת קידושין, בתוך: מ' כ"ץ, תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון: נוסח פירוש ותופעות עריכה, עבודת דוקטור, רמת-גן תשס"ד, ג, עמ' 170, הובאו למרבה הפלא, ארבע מובאות בלבד! וראה גם: פסקי הלכות לרבינו יוסף והוראות לרבו רבינו שמואל הרואה, בתוך: מ"י בלוי, שיטת הקדמונים, ניו-יורק תשנ"ב, עמ' שס.

כתב-היד היחידי הכולל את כל הירושלמי, ראה עליו, במבואו של י' זוסמן לירושלמי מהדורת האקדמיה ללשון העברית, המוזכר להלן, הערה 66.

מחברם של הספרים: תניא, מעלות המידות ועוד.

ראה: תלמוד ירושלמי: יוצא לאור על פי כתב יד סקליגר 3 (Or. 4720) שבספריית האוניברסיטה של לידן עם השלמות ותיקונים, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 1186, שו' 47. בקטעי הגניזה שפורסמו בידי ל' גינצבורג, לא שרדה תיבה זו, ראה: הנ"ל, שרידי הירושלמי, ניו-יורק תרס"ט, עמ' 238.

ראה: דפוס וינציה רפ"ג, קידושין, סו ב; דפוס קראקא שס"ט, קידושין, סו ב; תלמוד ירושלמי מסדר נשים, אמסטרדם תקט"ו, קידושין, כג א; דפוס קראטאשין תרכ"ו, קידושין, סו ד.

ראה: מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ז, ירושלים תשנ"ט, עמ' 55, ערך צמת (1); M. Sokoloff, A, dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine period, Ramat Gan 2002, עמ' 467, ערך צמת; ח"י קוהוט, ערוך השלם, ז, עמ' 26-27, ערך צמת. וכך פירשו הפרשנים הקלסיים, על אתר.

ויתירה מזו, גם מהדיריהם של חיבורי הראשונים, מנסים לתקן את הנוסח שהובא בידי ראשונים, בשל הקונצנזוס המוטעה, ש"נוסח דפוס וילנה" מייצג את הנוסח המסורתי והמקורי (ראה: י"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגיהים, רמת-גן תשס"ה, עמ' 571-597). בנוסף למהדיר שלנו, נתקלתי במהדיר אחר שגם העז לשנות (ללא כל הערה!) את הנוסח שהובא בידי ר' יהודה בן מהר"ם חלאווה (לעיל, הערה 60). בדקתי את שני כתבי-היד של "אמרי שפר", ובשניהם הנוסח הינו: "מצמית", ראה: כתב-יד הספרייה הלאומית בפרס, heb. 264, דף 212ב; כתב-יד ספריית הבודליאנה באוקספורד, Opp. 603 (קט' 2287), דף 167א.